

RAKITA ESZTER

BEVÁNDORLÓ, KATONA, TÖRTÉNÉSZ:
VICTOR GONDOS JR. ÉLETPÁLYÁJA

Bevezetés

E tanulmány célja, hogy egy második generációs amerikai magyar bevándorló különleges életpályáját ismertesse. Az 1902-ben Budapesten született Victor Gondos Jr. kisgyermekkorában került az Egyesült Államokba. Az egyetemi éveit katonai pályára kívánt lépni, de egy váratlan betegség miatt sajnos kis híján maradandóan mozgáskárosulttá vált. A betegségből kilábalva szinte teljesen új életet kellett kezdenie, egészen új területen kellett helytállnia, ami később még sikeresebbnek bizonyult, mint azt talán valaha is várta volna. Életútja a befogadó új hazája iránti hűségét tettekkel is bizonyítani akaró, ambíciós bevándorló történetének szemléletes példája.

A családjával Magyarországról 1911-ben kisgyermekként kivándorolt Victor Gondos Jr. még iskoláskorú volt az első világháború idején. 1920-ban, középiskolai tanulmányainak befejezése után szinte azonnal jelentkezett az épp abban az évben, a National Defense Act¹ keretében létrehozott Organized Reserve (Officers Reserve Corps) kiképzésére, emellett a University of Michiganon építészetet tanult. Betegségének köszönhetően a katonai pályáról hamarosan le kellett mondania, sőt új karrier után is kellett néznie. Az 1940-es években viszont – a University of Pennsylvania történelem szakának elvégzése után – az amerikai hadtörténetírás ismert figurájává válva bizonyította, hogy választott hazáját „nemcsak karddal, hanem tollal is” szolgálhatja.² Ebben a tanulmányban megpróbálom részletesen bemutatni e különleges életút fontosabb állomásait. A tanulmány fő forrása a Philadelphiában lévő Pennsylvaniai Történelmi Társaság (Historical Society of Pennsylvania) *Balch Institute of Ethnic Studies* gyűjteményében található Gondos Family Papers című, igen gazdag levéltári anyag, amelyből elsősorban egy memoárt³ és a családi levelezés egyes vonatkozó

¹ Az 1920-as védelmi törvény újjászervezte az amerikai haderőt, a három fő csoport a reguláris hadsereg, a nemzeti gárda és a tartalékos hadtest volt. Ezen belül alakították ki a tartalékos tisztképző egységet, amelynek kiképzésére Victor Gondos Jr. is felvételt nyert.

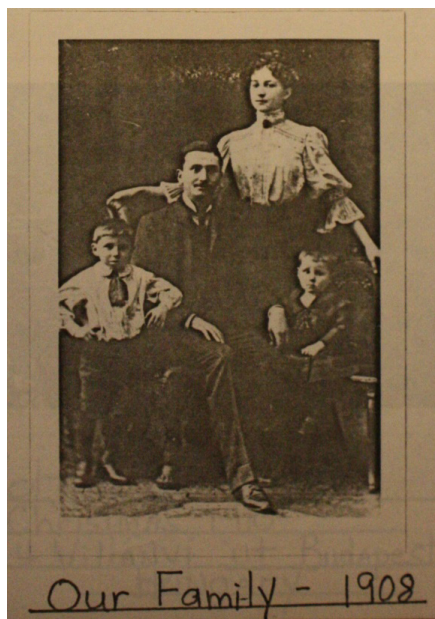
² E szemléletes analógia dr. Bartók Béla az Idegen hadakban konferencia „Egyéni sorsok” szekciójának vitáján tett hozzászólásában hangzott el.

³ Robert Zoltan Gondos: *Recollections of My Early Youth 1908–1921*. Kézirat. 1978. Historical Society of Pennsylvania (a továbbiakban: HSP), 3082 – Gondos Family Papers (a továbbiakban: 3082). 7. doboz, 7. mappa. Az angol nyelven írt memoárból idézett részleteket saját fordításomban közlöm.

darabjait használom fel a Gondos család idősebbik fiútagja, Victor Gondos Jr. életrajzá-
nak megírásához. Ezen kívül a munka során hasznos információkhoz jutottam a Victor
Jr. veteránnyugdíját tárgyaló amerikai szenátusi ülés jegyzőkönyveiből és az azt kísérő
mellékletekből is.⁴ A Gondos család mozgalmas, fordulatokban gazdag élettörténete nagy
részletességgel feltárható a levéltári forrásanyagból, ebben a munkában viszont az Idegen
hadakban konferencia tematikájába illeszkedve, csak az elsőszülött fiú, ifj. Viktor életútját
mutatom be, a család többi tagjával csak indokolt esetben foglalkozom.

Családi háttér és kivándorlás az Egyesült Államokba

A Gondos család több rövidebb-hosszabb amerikai tartózkodást követően véglegesen 1911-ben
vándorolt ki az Egyesült Államokba. A négyfős család tagjai az apa, Viktor, az anya, Irén és
két fiú, ifjabbik Viktor és Zoltán voltak. A családfő Erdélyben, Szilágycsehn született 1879-
ben. Budapesten járt egyetemre, ahol építészmérnöki diplomát, majd politikatudományból
doktori fokozatot is szerzett. Feleségével, a német mérnökcsaládból származó Trautmann
Irénnel (szül. 1883) Budapesten találkozott. 1901-ben kötöttek házasságot. E tanulmány
címszereplője, elsőszülött fiuk, ifj. Gondos Viktor 1902-ben, kisebbik fiuk, Zoltán pedig
1905-ben született, mindketten Budapesten.

1. ábra: Családi fotó 1908-ból⁵

A família első ízben 1904-ben került kapcso-
latba Amerikával, amikor az idősebb Gondos
Viktort a Tisza-kormányzat a Missouri állambeli
St. Louisba delegálta azzal a megbízással, hogy
tanulmányozza az ottani mezőgazdasági techno-
lógia és a termelési módszerek fejlődését, illetve
látogasson el az épp abban az évben tartott világ-
kiállításra. A feladata az volt, hogy írásos beszám-
olókat készítsen a tapasztalatairól a kormány
számára. Az Egyesült Államokban tapasztaltak
nagy hatással voltak rá. Magyarországra vissza-
térve nagy elvárásokkal és ambíciókkal látott

⁴ US Senate Records, Calendar No. 1711, Report No. 1636: Granting a Pension to Capt. Victor Gondos, Jr.
76th Congress, 3rd Session, May 21, 1940. (A továbbiakban: US Senate Records, 1711/1636.)

⁵ HSP 3082, 7. doboz, 7. mappa.

újra munkához, de hamar be kellett látnia, hogy a hazai viszonyok között nem lesz képes a számára megfelelő életszínvonalat biztosítani családjának. Emiatt 1906-ban saját kérésére ismét amerikai megbízatást kapott – a memoár tanúsága szerint maga báró Szerényi József közbenjárására –,⁶ ezúttal viszont már a családját is magával vitte.

A család Chicagóba költözött, és ott is éltek 1909-ig, gyakorlatilag mindenféle baráti kapcsolatok nélkül „relatív magányban”.⁷ Ezalatt a családfő több különböző cégnél is vállalt mérnöki munkát, hogy ösztöndíját kiegészítse, emellett fontos szakmai tapasztalatokat is szerzett. Három Chicagóban töltött év után hazatértek Magyarországra, ahol másfél évig Budapesten éltek. Az apa itt még egy utolsó kísérletet tett arra, hogy megvesse lábát az óhazában: alapított egy előregyártott épületszerkezeteket forgalmazó céget – amerikai mintára –, de mivel a magyarországi technikai feltételek nem tették lehetővé a hosszú távú működést, ezt hamarosan fel kellett számolnia. A vállalkozás kudarca után 1911-ben az Egyesült Államokba való végleges kivándorlás mellett döntöttek. Ehhez a Királyi Kereskedelmi Múzeumtól sikerült ösztöndíjat szereznie, de – ahogy apjának, dr. Gondos Mór nagybányai körzeti orvosnak írt levelében kifejtette – a kivándorlásra akkor is el volt határozva, ha ezt a megbízatást nem kapta volna meg. „Ez a talaj nem nekünk való, s nem akarjuk gyermekeinknek ezt örökségül hagyni.”⁸ 1911 nyarán New York Cityben telepedtek le, és a következő néhány év folyamán a városban is maradtak. Köszönhetően a Kereskedelmi Múzeum ösztöndíjának,⁹ az apa mérnöki állásának és mellette fenntartott import kereskedő vállalkozásának, viszonylag jó körülmények között, jó környéken tudtak élni egészen a világháború időszakáig. A gyerekek, Victor Jr. és Zoltán New York Cityben kezdtek iskolába járni, itt tanultak meg angolul is. A későbbi évek folyamán számtalanszor költöztek, például a Connecticut állambeli Bridgeportba, de több városban is éltek Pennsylvaniában (Philadelphia, Reading), Ohióban (Dayton, Cleveland), majd a New Jersey állambeli Atlantic Cityben is.

Tanulmányai, katonaság

A gyerekek 1911-től természetesen már amerikai iskolákba jártak. Ekkoriban kezdődött az amerikai társadalomba való asszimilációjuk és akkulturációjuk, és ez időszak alatt alakultak ki érdeklődési köreik is. Későbbi pályafutását nézve nem meglepő, hogy a mindig igen jó

⁶ Gondos: Recollections i. m. 5. o.

⁷ Gondos, R. Z.: Recollections i. m. 8. o.

⁸ Victor Gondos Sr. levele Gondos Mórnak, 1911. március 10. HSP 3082, 1. doboz, 8. mappa.

⁹ Az 1886-ban létrejött Kereskedelmi Múzeum az amerikai mezőgazdasági gépekkel kapcsolatos legfrissebb technológiai újítások tanulmányozására biztosított ösztöndíjat id. Gondos Viktornak, akinek tudományos igényű jelentéseket kellett készítenie az USA-ban tapasztaltakról.

tanuló Victor Jr. már iskolás korában is élénken érdeklődött a katonai ügyek iránt. Az első világháború kitörésekor Victor 12, Zoltan pedig 9 éves volt. Victor igyekezett naprakészen nyomon követni a katonai eseményeket. Öccse így ír róla visszaemlékezéseinek az első világháború időszakáról szóló részében:¹⁰

Viktor testvérem, aki lelkesen érdeklődik a katonai ügyek iránt, kifüggesztett egy haditérképet, amely mutatta Belgiumot és Franciaországot, és izgatottan követte Von Kluck¹¹ jobbszárnyának mozgását, ahogy végigsöpör Belgiumon majd Észak-Franciaországon, és ahogy szinte körülvetzi Párizst. Nagy érdeklődéssel néztük, ahogyan a gombostűfejek előre nyomultak egészen közel Párizshoz.¹²

Már a világháború alatt keletkezett családi levelekből is jól láthatóan kitűnik, hogy míg a szülők egymás között magyarul írtak, a gyerekek már az angol nyelvet használták. Zoltán memoárjából az is kiderül még, hogy az amerikai hazafias iskolai feladatokat csak félszívvvel oldotta meg, és zavarta az Osztrák–Magyar Monarchia elleni túlzott amerikai propaganda. Ugyanakkor a gyerekek Victory Gardent, azaz „győzelmi kertet” is műveltek,¹³ amikor az Ohio állambeli Daytonban laktak, ami persze az Egyesült Államok irányába érzett szimpátiájukról tanúskodik.¹⁴ Felnőtté válva mindkét fiúval kapcsolatban az figyelhető meg, hogy teljes lojalitással viseltettek az USA felé, de Magyarországot is szerették, és szívükön viselték, nagy érdeklődéssel követték nyomon az ország sorsát.

Victor Jr. 1920-ban fejezte be középiskolai tanulmányait a Pennsylvania állambeli Readingben, majd az év szeptemberében – édesapjával folytatott hosszas viták után – a University of Michigan hallgatója lett, építészmérnöki, később építész szakon.¹⁵ Építési diplomáját 1925-ben vette át. Még egyetemi tanulmányainak megkezdésével egy időben jelentkezett a már említett Parti Tüzérségi Hadtest újonnan létrehozott, tartalékos tisztképző egységének (Coast Artillery Corps Reserve) alapozó kiképzésére.¹⁶ Az ezt megelőző nyári

¹⁰ A memoár ide vonatkozó szakaszaiból a Nagy Háború blogon megjelent írásomban közöltem egy szemléletes válogatást: https://nagyhaboru.blog.hu/2021/02/25/_ellenseges_idegenek letöltve: 2021. ápr. 30.

¹¹ Alexander Von Kluck (1846–1934) német tábornok, az első világháború kitörésekor az I. német hadsereg parancsnoka volt, mellyel sikeresen benyomult Franciaország területére.

¹² Gondos, R. Z.: Recollections i. m. 39. o.

¹³ Az Egyesült Államokban mindkét világháború alatt elterjedt volt az ún. Victory Garden.

¹⁴ Gondos, R. Z.: Recollections i. m. 54. o.

¹⁵ A memoárban itt a „civil engineer” és az „architect” szavak szerepelnek. Az előbbit gyakran építőmérnöknek vagy mélyépítésznek magyarázzák, és nagyobb projektek (repülőterek, pályaudvarok) épületterveit készítik. Az utóbbit leginkább építésznek fordítják, és a kisebb épületek (lakóházak, közintézmények) tervezését végzi. Általánosságban az architect inkább művészi, míg a civil engineer inkább mérnöki vénát igényel.

¹⁶ A parti tüzérséget (US Army Coast Artillery Corps – CAC) 1901-ben alakították ki, és ebben a formájában 1950-ig működött. Feladata az volt, hogy megszerveze az Egyesült Államok partjainak, kikötőinek védelmét, emellett a légvédelmi feladatok ellátása is a CAC felelősségi körébe tartozott.

hónapokban kipróbálta a tengerészelést is a parti őrség egyik hajóján. Hamar kiderült viszont, hogy tengeribetegség miatt nem neki való ez az élet, ráadásul az is kellemetlenül érintette, hogy fiatal önkéntesként gyakorlatilag csak takarítómunkákat osztottak rá.¹⁷ 1922-ben felvették a tüzértanfolyamra, aminek sikeres elvégzése után 1924 júniusában hivatásos katonává vált az Egyesült Államok hadseregének tiszti tartalékos hadtestében, hadnagyi rendfokozatban.¹⁸

2. ábra: Victor Gondos Jr. arcképe az iskolai évkönyvében

Aktív szolgálati idejét 1924 és 1935 között töltötte. Ezalatt, miután építési diplomáját megszerezte, apja építőipari vállalkozásában dolgozott, leginkább tervezőmérnökként.¹⁹ Victor legfőképpen Virginia és Maryland államokban teljesített szolgálatot. Fő állomáshelye a Virginia állambeli Fort Monroe volt. A Monroe erőd adott otthont a legmagasabb színvonalú amerikai tüzérképző iskolának, ahol intenzív alap- és specializált tanfolyamokat is tartottak például általános tüzéri, légvédelmi, partvédelmi szakirányokon. A tüzéri alapképzés kilenc hónapot vett igénybe, a tartalékos tisztek, illetve a Nemzeti Gárda tisztjei pedig két-két hónapos intenzív, specializált képzéseken vehettek itt részt. Maga Victor Gondos több ilyen képzést is elvégzett, ezek mellett aktív szolgálatot is többször teljesített Fort Monroe-ban, ahol rendszerint a reguláris csapatokkal gyakorlatozott.²⁰

Szolgálati listája a következő volt:

- 1926. április 4–18.: Fort Eustis, Virginia;
- 1926. augusztus 8–22.: Fort Monroe, VA;
- 1927. július 17–30.: Fort Monroe, VA;
- 1928. augusztus 12–25.: Fort Monroe, VA;
- 1928. szeptember 13.–november 3.: Parti tüzérségi képzés, Fort Monroe, Aberdeen, WV;
- 1930. július 6–19.: Fort Monroe, VA;
- 1931. augusztus 2–15.: Fort Monroe, VA.²¹

¹⁷ Gondos, R. Z.: *Recollections* i. m. 64. o.

¹⁸ US Senate Records, 1711/1636, VGJr. Military Record.

¹⁹ A Gondos Company számos nagyszabású építkezési projekt kivitelezője volt az 1920-as évek folyamán, elsősorban Pennsylvania és New Jersey államokban. Közöttük több iskolaépület és néhány elegáns szálloda (pl. Hotel Jefferson és Hotel Madison Atlantic Cityben) felépítése is a vállalat munkája nyomán valósult meg. Ezek tervezője általában Victor Gondos Jr. volt.

²⁰ *The Sunday Star*, 1928. december 23. Part 2. 5. o.

²¹ US Senate Records, 1711/1636. VGJr. Military Record.

3. ábra: Victor Gondos Jr. (jobbról) szuronyhasználati kiképzésen 1922-ben²²

Szolgálati jegyzőkönyve (military record) szerint aktív ideje alatt az egyik legtevékenyebb tartalékos tiszt volt. Ahogy a dokumentum fogalmaz, átlag feletti szorgalommal, időt, energiát és pénzt nem kímélve szolgálta az ország javát.²³ Ez alatt azt érthetjük, hogy – mivel a tartalékosok saját polgári foglalkozásuk „kárára”, saját pénzükön (legtöbbször fizetés nélküli szabadságon) jártak el szolgálatot teljesíteni – Victor munka- és szabadidejét, illetve pénzét is a hadseregre áldozta. Ez is szerepet játszhatott abban, hogy 1928 őszi, azaz ötödik tartalékos turnusán, október végén Calvin Coolidge elnök – egy másik tiszttel együtt – őt jelölte ki a tüzérségi képzést elvégzettek legjobbjának, aki arra érdemes, hogy főhadnagyi (1st Lieutenant) rendfokozatba lépjen.²⁴

Aktív éveit alatt Victor sokat dolgozott azon, hogy a tisztek katonai és hadászati szaktudását növelni lehessen. E munka hatékonyabbá tételét szolgálta a Coast Artillery Club nevű tiszti klub létrehozása Washington, D. C.-ben, amelynek többek között Victor Gondos Jr. is az alapító tagja volt, illetve később a klub titkári feladatait is ellátta. Emellett az 1930-as évek elejétől rendszeresen publikált katonai és hadtörténeti témájú írásokat a parti tüzérség folyóiratába, illetve több helyi újságba is.²⁵ 1930-ban a századosi rendfokozatba léptették elő. Kitartó munkájának az évtized folyamán egyenes következménye lehetett volna az őrnagyi rangba lépés, és Victor minden valószínűség szerint tovább öregbíthette volna alakulójában

²² HSP 3082, 2. doboz, 3. mappa.

²³ US Senate Records, 1711/1636. VGJr. Military Record.

²⁴ Reading Times, 1928. október 30.

²⁵ US Senate Records, 1711/1636.

lévő jó hírnevét az amerikai hadsereg tisztikarának körében. Karrierjének felfelé ívelése alapján feltételezhető, hogy a második világháború idején akár fontosabb szerep is juthatott volna az addigra már bizonyosan főtisztként szolgáló Victornak. Ennek a lehetősége azonban egy váratlan esemény miatt szertefoszlott.

4. ábra: Victor Gondos Jr. századosi egyenruhában, 1930-ban²⁶

Betegsége és katonai karrierjének vége

A fordulópont katonai karrierjében még 1928 nyarán következett be – pontosabban egy ekkor történt eseményhez vezethető vissza. Ennek az esetnek részletes leírását olvashatjuk az Egyesült Államok 76. kongresszusának 1940-es szenátusi ülésén keletkezett jelentésben.

---

²⁶ HSP 3082, 6. doboz, 5. mappa.

A jelentés annak a szenátusi tárgyalásnak az összefoglalása, amely során Victor Gondos Jr. nyugdíjának ügyét tárgyalták, a kérdés pedig az volt, hogy korábbi katonai szolgálata alapján jár-e neki a veteránoknak kijáró szövetségi nyugdíj.²⁷ A jelentés szövegéből a következők szerint rekonstruálhatóak a megbetegedés körülményei és az azt követő időszak, melynek során Victor folyamatosan küszködött egészségi problémákkal. Az eseményeket a jelentések terjedelme és részletessége miatt jelentősen lerövidítve, saját fordításomban foglalom össze.

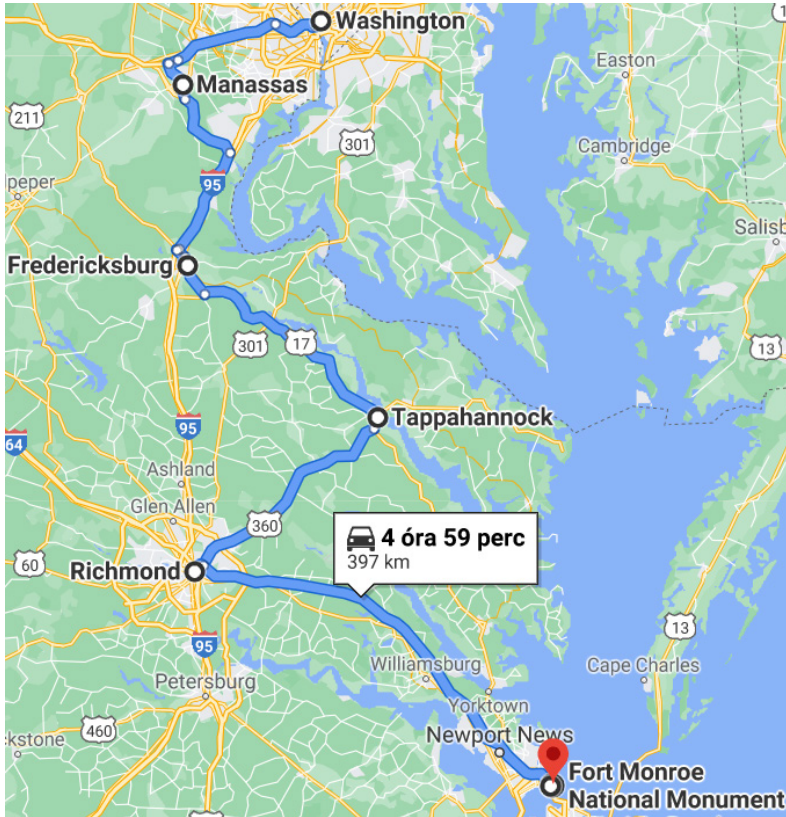
1928. augusztus 11-én este az ekkor még hadnagyként szolgáló Victor Gondos Jr. egy másik tiszttel, Stanley McGee hadnaggyal elindult Washingtonból azzal a szándékkal, hogy – egy éjszakára Richmondban (Virginia állam) megszállva – másnap délben Fort Monroe-ba érkeznek, hogy megkezdjék augusztus 25-ig tervezett kétételes szolgálatukat. Közben azonban, valamikor reggel 6 és 8 között, egy váratlan, erős vihar kerekedett, így Manassas városa felé vették az irányt, hogy menedéket keressenek a városban lévő hotelben. A viharban viszont a gépkocsi többször is elakadt, és utasai teljesen eláztak, ezért egy speciális vontatót kellett hívniuk Manassasból, hogy vontassa őket be a városba. Az este további részét ott töltötték, megszártították teljesen elázott egyenruhájukat és egyéb csomagjaikat, majd 12-én reggel szerettek volna továbbindulni.

Miután az eső valamelyest alábbhagyott, a tisztek igyekeztek információt szerezni az utak állapotáról. Azt a tájékoztatást kapták, hogy az áradás miatt a vízgyűjtő csatornák megteltek, és elárasztották az utakat és hidakat, melyeken így az átkelés kockázatosá vált. Ettől függetlenül a parancs szerint muszáj volt továbbindulniuk. A reggeli órákban még csak szitáló eső újra nagyon felerősödött, és gyorsan eláztatta az autót, a víz mindenhová behatolt, bőrig áztatva az autó utasait, így ismét egy hosszadalmas kényszerpihenőre volt szükségük Fredericksburgben, ahol órákat töltöttek azzal, hogy megszártítsák az autójukat és persze magukat is. Ezután valamilyen módon tudomást szereztek arról, hogy lehetetlen lesz a továbbhaladás mind Richmond, mind pedig Washington felé, mivel az eső minkét irányba alámosta a hidakat. Tekintve, hogy a parancsuk szerint aznap jelentkezniük kellett a kijelölt szolgálati helyükön, nem volt más választásuk, mint hogy útra keljenek, kerül, amibe kerül. Végül az időjárás jobbra fordulása után sikerült átjutniuk Tappahannockon, és át is keltek a hídon a Richmond felé vezető országútra. Könnyen elképzelhető, hogy az övük volt az utolsó kocsis, amelyik átjutott a hídon, hiszen a jelentés szerint az nem sokkal később összeomlott. Az út innentől kezdve Richmondba, majd onnan tovább Old Point Comfortig zökkenőmentes volt. Gondos augusztus 12-én éjfélkor érkezett meg a Fort Monroe-i barakkba, ahol két richmondi tiszt fogadta őt és társait. A kb. mintegy 400 km hosszú utat tehát valamivel több mint egy nap alatt sikerült megtenniük.

---

²⁷ A Kongresszus 1930-ban hozta létre a Veterans Administrationt (V. A.), ami a veteránoknak megítélt nyugdíjakkal kapcsolatos ügyeket felügyelte.

5. ábra: A Washington, D. C. és Fort Monroe közötti útvonal ábrázolása a főbb állomásokkal, mai Google térképen

Ezt követően, valamikor a turnus első hetének folyamán, az erődben gyakorlatozva kellemetlen fájdalmat kezdett el érezni a dereka és a csípője tájékán, de ez még nem volt annyira zavaró, hogy megakadályozta volna őt a szolgálatteljesítésben. Igaz, időnként már ekkor is sántított, és a különböző fájdalmak, kellemetlenségek jeleit katonatársai is észlelték és szóvá tették. Mivel egyébként kitűnő egészségnek örvendett, Gondos csak átmeneti problémaként kezelte ezeket, és továbbra is részt vett az összes szokásos gyakorlalon. A turnus letelte és otthonába való visszatérése után alkalmanként kiújult a fájdalomérzete, és gyakran sántított a bal lábára. Ez alkalmanként ugyan visszatért, de még nem keltett benne különösebb gyanút, fiatal kora és általánosságban jó fizikai állapota miatt nem gondolta, hogy bármilyen komoly baja lehet.

1930-ban, mialatt Fort Monroe-ban teljesített szolgálatot, egyik délután egy apró baleset jelentősen rontott egészségi állapotán: bakancsának sarka beakadt az Old Sherwood Inn nevű fogadó lépcsőjébe. Ez ugyan nem komoly baleset, viszont a rándulás miatt

csípőfájdalma és bicegése kiújult, ami ettől kezdve már nem is múlt el teljesen, gyakran felerősödve tért vissza a következő évek folyamán. Ennek következtében oszteopátiás kezeléseken vett részt Atlantic Cityben, ami némi enyhülést hozott számára. Ezután, 1931 eleje körül Victornak visszatérő fejfájása lett, valamint a nyakában enyhe merevség is beállt, ami innentől állandósult.

Habár Gondos egészen 1931 őszeig mind civil foglalkozásában, mind katonailag továbbra is aktív volt, de addigra már hátfájása, fejfájása és a nyakában keletkezett merevség is jelentősen felerősödött. Családja segítségével elszántan próbálta megtalálni a fájdalmak okát, ezért konzultált dr. Roland de Hellebranth-el, a jól ismert sebésszel Atlantic Cityben, aki akkoriban az egyik legnagyobb szaktekintélynek számított. Ez az orvos végül igazolta a korábbi feltételezéseket, miszerint Victornak valószínűleg arthritise, azaz reumás ízületi gyulladása lehet, és ez okozhatja a súlyos fájdalmakat. Az erődben töltött első hónap végén ráadásul lovassági kiképzésen vett részt, ahol ismét egy kisebb balesetet szenvedett: rögtön az első alkalommal ledobta magáról a ló. Innentől kezdve már szünet nélkül voltak hát- és deréktáji fájdalmai. A későbbi súlyosbodás egyik fő oka Gondos felelőtlen viselkedése volt, hiszen még ezen a ponton sem vette eléggé komolyan a betegséget, a csontkovácsnál tett alkalmi látogatásokon kívül egyéb orvosi kezeléseket nem vett igénybe.

Egészen 1931 őszeig viszonylagos zavartalansággal tudta folytatni katonai szolgálátát, amikor hirtelen elkezdett romlani az állapota: erős hát- és fejfájásra, illetve nyakmerevedésre panaszkodott. Az ezt követő hónapokban számos szakorvost felkeresett Philadelphiában és Atlantic Cityben. 1932 februárjától állapota már olyan súlyos volt, hogy folyamatosan ágyhoz volt kötve, és gyakorlatilag rokkant állapotba került. Ahogy orvosi jelentésében olvasható:

...a következő két év folyamán a páciens gyötrelmes kínokon ment keresztül, két teljes hónapig aludni is képtelen volt. A gerincében keletkezett kettős görbület mellett, bal karja gyakorlatilag mozgathatatlaná vált. A fájdalom kiterjedt vállaira, csípőjére és térdeire is, emellett részleges állkapocszár is előlépett.²⁸

Ebben az időszakban – egyik felettes tisztje (Hershel E. Smith) elmondása szerint – radikálisan megváltozott, veszített magasságából és súlyából is, deréktól fölfelé teljesen merevvé vált, ám ennek ellenére is megtartotta rendkívül reményteli és jó kedélyű természetét.²⁹ Betegségének súlyossága természetesen nemcsak rá, hanem családjára is terhet rótt. Erre

²⁸ US Senate Records, 1711/1636. Disability data.

²⁹ Uo.

öccse, Zoltán több ízben is utal visszaemlékezésében. A betegség lefolyása és a családra gyakorolt súlyos hatása pedig jól nyomon követhető a családi levelezés alapján. A családfő, Victor Sr. nővérének magyar nyelven írt levelében részletesen leírja fia állapotát.

Victor hónapok, s talan evék ota nagyon súlyos bajban szenved. A baj neve: Spondylitis (ossificans ligamentosa, – hatgerinc – merevedes), amelyhez a mult nyar ota hozzájárult az u.n. myositis, nyak-merevedes. [...] Victor most epen 8 hete van egy ilyen privat-szobában, több specialista kezelese es Pemberton fo-kezelese alatt. A haladas nekunk, akik azelott a lassu pusztlust lattuk, igen jelentekeny. De hetek, talan hosszu hónapok mulnak meg el, mielőtt Victor-t hazahozhatjuk es hosszu hónapok azutan is, mig ujra munkakepes lesz.³⁰

Az állapota 1932 áprilisában már valóban súlyos lehetett, olyannyira, hogy öccsének 26-án írt (angol nyelvű) levelében például arról ír, hogy mandulaműtetre készül, de gázzal fogják érzésteleníteni, mert a helyi érzéstelenítéshez nem tudja kinyitni a száját.³¹ A több hónapos kezelés ellenére még az augusztusi levelekben is azt láthatjuk, hogy állapota nem javult, sőt valószínűleg rosszabbodott is. Apjának küldött (szintén angol nyelven írt) levelében arra panaszkodik, hogy egy újabb kialakult fájdalom miatt már a háterősítő segédeszközt sem tudja használni, felsőnyaki csigolyája pedig teljesen megmerevedett. Ugyanakkor reményét fejezi ki, hogy képes lesz nagyjából egyenesen járni, amikor az orvos visszatér szabadságáról. Egészségi állapotát is hadtörténelmi hasonlattal élve jellemzi: „Úgy érzem, hogy Gettysburgöt megharcoltuk és megnyertük, és az út most már tiszta Appomattox felé, de természetesen ez pedig nem lesz egy rövid út.”³² Ezekkel a polgárháborús helyszínekkel utal arra, hogy betegségében fordulóponton van túl, és már csak a végső csatát kell majd megnyernie. Sajnos nem lett igaza, Appomattox innen még igen messze volt. Négy nappal későbbi levelét például már diktálnia kellett az ápolónőjének, mert nem érezte jobb karját.³³ Az 1932-es levelekben rendszeresen visszatérő téma – részben az időközben begyűrűzött válságnak is köszönhetően – a pénz kérdése. Victor több alkalommal kifejezi, hogy bántja, hogy megterheli a családot a kezelése. Szülei és öccse egymás közötti levelezésében is gyakran megjelenik, hogy erőn felül kell teljesíteniük, hiszen a nagy gazdasági világválság kellős közepén kell megoldaniuk Victor költséges kórházi kezelését úgy, hogy a korábban jól menő építőipari vállalkozásuk is folyamatosan a csőd szélén állt. Ezeket az éveket jól jellemzi Zoltán visszaemlékezéseinek ide vonatkozó része:

³⁰ Victor Gondos Sr. levele özv. Somossy Miklósnénak, 1932. április 3. HSP 3082, 2. doboz, 6. mappa.

³¹ Victor Gondos Jr. levele Robert Zoltan Gondosnak, 1932. április. 26. HSP 3082, 2. doboz, 2. mappa.

³² Victor Gondos Jr. levele Victor Gondos Sr-nak, 1932. augusztus 10. HSP 3082, 2. doboz, 6. mappa.

³³ Victor Gondos Jr. levele Victor Gondos Sr-nak, 1932. augusztus 14. HSP 3082, 2. doboz, 6. mappa.

Victor három éven keresztül nagy fájdalomtól szenvedett gerinc artritisze miatt, de mikor visszaköltöztünk pennsildei otthonunkba, 1933 májusában, Dr. Alexander káliumos jódot adott neki, ami szinte csodával határos mértékben játszott szerepet az artritisz folyamatának megállításában. Vic betegsége nagy nyomást helyezett a család minden tagjára, ezért mi mind megkönnyebbülve néztük állapotának javulását.³⁴

Állapotában 1934 folyamán kezdett némi javulás mutatkozni. Az év vége felé Georgia államba küldték kezelésre. November 7-én kelt, az egész családnak címzett angol nyelvű levelében jó híreket közöl. Azt írja, erősebbnek érzi magát és hízott is, aznap már 111 font volt a súlya. Ez mindössze kb. 50 kg-nak felel meg, ami mutatja, hogy a betegség milyen súlyos állapotromlással járt. Azt is megemlíti, hogy lábai, főleg a térdei javultak, de a háta még mindig hamar elfárad. Sikerként könyveli el, hogy egyszerre több mint egy órát képes sétálni. Amint képes volt hosszabb sétákra, rendszeresen tartott hadtörténelmi témájú előadásokat a helyi középiskolában, elsősorban a polgárháború időszakával kapcsolatban.³⁵

A folyamatos kezelések hatására fájdalmai fokozatosan csökkentek, 1935-ben pedig már ismét képes volt hosszabb távokat is megtenni. A teljes felépüléshez egy magyarországi kezelés is hozzájárult. A gazdasági válságból kilábalva, az 1930-as évek közepére a család anyagi helyzete lehetővé tette, hogy Victor több hónapos termálfürdőkúrán vegyen részt Budapesten. Mivel járása még mindig bizonytalan volt, édesanyja is elkísérte az útra. 1936 augusztusának elejétől a Szent Lukács termálfürdőben, szigorú beosztás szerint vett részt a különböző gyógyászati foglalkozásokon. A fürdők, masszázsok és a tornagyakorlatok eredményei hamar mutatkozni kezdtek. Szeptember 10-én anyja, Irene örömmel számol be férjének írt angol nyelvű levelében arról, hogy fiuk egyre magasabbra tudja emelni a karját,³⁶ nyolc nappal később pedig már azt írja, hogy Victor a feje fölé is fel tudja emelni a kezét.³⁷ A kezelések hatására az étvágya is visszatért, aminek köszönhetően súlya folyamatosan gyarapodott. Édesanyja úgy látta, hogy „vannak napok, amikor Vic arca ismét kifejezetten kereknek látszik. [...] Pár napja a tükör előtt állva csodálta a kezelés eddigi eredményeit: majdnem annyira kiegyenesedve tud állni, mint a betegségé előtt.”³⁸ A több éven át tartó amerikai orvosi kezelések, valamint a magyarországi gyógyfürdőben kapott kúra együttes hatására Victornak sikerül kilábalni a súlyos betegségből, de gyakorlatilag új életet kellett kezdenie.

A betegség egyaránt tönkretette Victor ígéretes építési és katonai karrierjét, polgári foglalkozásának folytatásában megakadályozta. Hosszan tartó betegségének és az aktív

³⁴ Gondos R. Z.: Recollections i. m. 78. o.

³⁵ Victor Gondos Jr. levele családjának, 1934. november. 07. HSP 3082, 2. doboz, 6. mappa.

³⁶ Irene Gondos levele Victor Gondos Sr-nak, 1936. szeptember 10. HSP 3082, 1. doboz, 13. mappa.

³⁷ Irene Gondos levele Victor Gondos Sr-nak, 1936. szeptember 19. HSP 3082, 1. doboz, 13. mappa.

³⁸ Irene Gondos levele Victor Gondos Sr-nak, 1936. szeptember 27. HSP 3082, 1. doboz, 13. mappa.

szolgálatra való alkalmatlanságának következtében 1935 júliusában a hadsereg inaktív állományba helyezte a fiatal századost. Ez különösen fájdalmasan érintette, hiszen karrierjében épp erre az évre tervezte az őrnagyi rendfokozatba lépést. Hogy ez mennyire fontos volt számára, az is mutatja, hogy 1939. január 5-én kelt levelében arra kérte Pennsylvania állam kormányzóját, George Howard Earle-t, hogy (ahogy ő fogalmazott) egy „megnyomorodott tiszt szentimentális vágyát teljesítve” adományozza neki a tiszteletbeli őrnagyi rendfokozatot.³⁹ Ezt a kérését sajnos nem teljesítették. Mivel tisztában volt vele, hogy katonai karrierje nem folytatódhat a korábbi formájában, más módot kellett keresnie arra, hogy a hadsereg közelében maradhasson. Mikor betegsége már lehetővé tette, beiratkozott a University of Pennsylvania történelem szakára, amit 1941-re el is végzett. Ezzel alapozta meg levéltárosi-hadtörténelmi pályáját.

Történész-levéltárosi karrier⁴⁰

Mintegy 10 évnyi kihagyás után, Victor 1942-ben tudott ismét munkába állni. Történelem szakon szerzett diplomáját használva a Nemzeti Levéltárban kezdett dolgozni a fővárosban. Az 1940-es évek elejétől kezdve folyamatosan végzett kutatói és publikációs tevékenységet hadtörténelmi és levéltártörténelmi témakörökben. Mindemellett fontos szerepet vállalt abban, hogy a levéltár sikeresen fel tudjon készülni a második világháború idején keletkezett, szinte végeláthatatlan mennyiségű katonai iratanyag befogadására és feldolgozására. A világháborút követően több levéltári részleg vezetőjeként is dolgozott. Először a levéltár mikrofilmrészlegének szerkesztőjévé (Archives' Editor of Microfilm Publications) nevezték ki. Ezt követően vezette az üzleti-gazdasági, a polgárháborús, illetve később a hadsereg és a haditengerészeti szakrészlegeket is. Ebben az időszakban meg is házasodott, 1947-ben feleségül vette Dorothy Dittert, aki szintén történész volt, az American University oktatójaként dolgozott. Érdekesség vele kapcsolatban, hogy katonai múlttal rendelkező férjével ellentétben Dorothy Ditter szolgált az amerikai hadseregben a második világháború alatt: önkéntes sürgősségi szolgálatos nőként, azaz WAVES (Women Accepted for Volunteer Emergency Service) -tisztként a haditengerészet kötelékében a csendes-óceáni flotta utánpótlásának logisztikai feladatait látta el. A háború végén főhadnagyi rendfokozatban szerelt le.⁴¹

³⁹ Victor Gondos, Jr. százados levele George H. Earle kormányzónak, 1939. január 5. HSP 3082, 6. doboz, 6. mappa.

⁴⁰ A történészként végzett munkájáról bővebben külön tanulmányban lenne érdemes írni, e helyütt, a konferencia témájának megfelelően csak a lényegesebb információkra szorítok.

⁴¹ „Professor Dorothy Gondos Honored” – The American University News Release, 1974. május 10. 30. o. HSP 3082, 6. doboz, 6. mappa.

Victor Gondos Jr. történelmi karrierjének kezdetétől tagja volt az Amerikai Levéltárosok Szövetségének. 1943-tól a szövetség levéltári épületekkel és felszerelésekkel foglalkozó szakbizottságának (Committee on Archival Buildings and Equipment) vezetője volt, 1957-ben pedig a vezetőség rendes tagjai közé is beválasztották. Karrierje során talán az egyik legnagyobb elismerést az jelentette számára, hogy 1958 augusztusában felkérést kapott az amerikai polgárháború centenáriuma létrehozott emlékbizottságtól (Civil War Centennial Commission), hogy legyen tagja tanácsadó testületüknek.⁴²

6. ábra: Victor Gondos Jr. (jobbról) a Nemzeti Levéltár kutatótermében, munka közben⁴³

Mivel a levéltáros és történelmi munka szakértője mellett képzett, komoly szakmai gyakorlattal rendelkező építész is volt, a '60-as évekre széles körben ismert szaktekintéllyé vált a levéltári épületek tervezésének és belső kialakításának témájában. Még Latin-Amerikából is gyakran keresték fel ezzel kapcsolatos kérdésekkel – köszönhetően annak, hogy 1961-től spanyol nyelven is jelentek meg publikációi.

⁴² A Civil War Centennial Commission levele Victor Gondos, Jr. századosnak, 1958. augusztus 4. HSP 3082, 6. doboz, 10. mappa.

⁴³ <https://civilwartalk.com/threads/the-capture-of-jefferson-davis.79845/>

Hadtörténelmi munkájának elismeréseként 1951-ben az Amerikai Katonai Intézet kinevezte Victor Gondos Jr. századost a *Military Affairs* című folyóiratának szerkesztőjévé. Innentől kezdve szinte egymaga „vitte a vállán” a folyóiratot. Tanulmányai rendszeresen jelentek meg országos szakmai folyóiratokban, a *Military Affairs* mellett főként a *The American Archivist*-ben. Tucatnál is több könyvet, illetve tanulmányt írt levéltári építészet és módszertan témakörben.⁴⁴ Victor teljes publikációs listájának összeállítása még folyamatban van.

Levéltárosi és folyóirat-szerkesztői munkája mellett levéltári adminisztrációs ismereteket és történelmet is tanított az American Universityn (Washington, D. C.), illetve óraadóként más egyetemeken is tartott módszertani előadásokat. Végül 1965-ben, 63 éves korában vonult nyugdíjba a levéltárból.

1961. május 20-án, szerkesztői kinevezése 10. évfordulójának alkalmából az Amerikai Katonai Intézet díszvacsorát rendezett tiszteletére a Washingtoni Tengerészeti Klubban. Ezen a rendezvényen a korabeli amerikai hadtörténetírás prominens képviselői és számos magas rangú katonatiszt is köszöntötte – sokan személyesen, még többen pedig üdvözlőlevelek formájában.⁴⁵ Szülei, akik nyugdíjas éveikre Florida államba költöztek, személyesen nem jelentek meg, helyette levél formájában fejezték ki nagyrabecsülésüket a díszvacsora alkalmából. Ebben az 1961. május 20-án kelt levélben így fogalmaztak:

7. ábra: Victor Gondos Jr. és Robert Zoltan Gondos az American Military Institute díszvacsoráján, 1961-ben⁴⁶

Harminc évvel ezelőtt apádat [...] tisztelték meg díszvacsorával munkatársai egy jelentős hotel épületének felépítése kapcsán.

Ma a Nemzeti Védelmi Minisztériumunk eminens tisztjei gyűlnek össze egy díszvacsorára vezető hadtörténet-írókkal, barátaiddal és kollégáiddal együtt, hogy kifejezzék elismerésüket tíz éves elkötelezett szolgálatodért, amit a „Military Affairs” szerkesztőjeként nyújtottál. Szüleidként, büszkék vagyunk rád. [...]

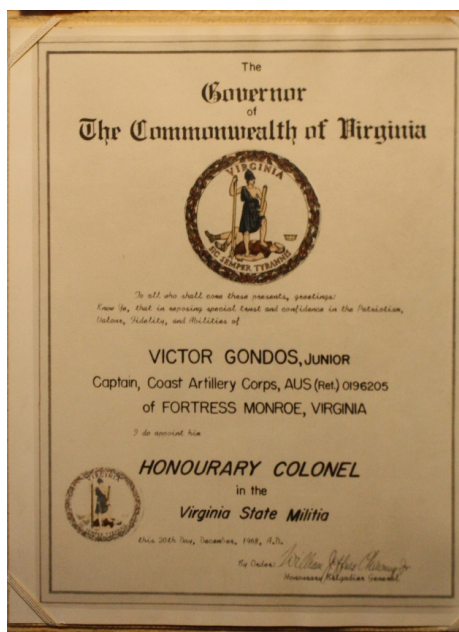
⁴⁴ *Stetson Conn: A Tribute to Captain Victor Gondos, Jr. Editor of Military Affairs, 1951–1968. Military Affairs* 32. (1968) 3. sz. 109.

⁴⁵ HSP 3082, 6. doboz, 10. mappa.

⁴⁶ HSP 3082, 6. doboz, 11. mappa.

*Ezekben a bajos időkben, Isten adjon ennek a nemzetnek sok ilyen állampolgárt, akik ilyen elkötelezettek és nemes szándékúak, mint te.*⁴⁷

A több mint másfél évtizeden keresztül Victor által szerkesztett *Military Affairs* című periodika 1968-as őszi számában megjelent őt méltató írás úgy fogalmaz róla, hogy „az Egyesült Államok hadtörténései mérhetetlen adóssággal tartoznak neki”, hiszen nem csak a legfontosabb szakmai fórumként működő folyóiratot szerkesztette, hanem a hadtörténeész szakmai közélet szervezésében és a szakmai kapcsolattartás lehetővé tételében is fontos szerepet vállalt.⁴⁸ Szintén hadtörténeési munkájának elismerése volt, hogy 1968 decemberében Virginia állam kormányzója kinevezte őt a Virginia Állami Milícia tiszteletbeli ezredesévé. Ez a gesztus idős korára talán bizonyos fokú kárpótlást jelenthetett számára korai leszereléséért és az őrnagyi kinevezés elmaradásáért, amire oly nagyon vágyott az 1930-as évek végén.

8. ábra: Tiszteletbeli ezredesi kinevezés, 1968⁴⁹

Utolsó nagy célja életében a PhD-fokozat megszerzése volt történelemből, amit végül 1971-ben sikerült elérnie. A Washington D. C.-ben működő American University „modern amerikai történelem” PhD-programjára 1965-ben iratkozott be. A kutatási témája az amerikai nemzeti levéltár megalapítása, illetve az egységes szövetségi levéltár kialakításáért folytatott társadalmi mozgalom története volt. Disszertációját 1971-ben fejezte be és védte meg, címe pedig *The Movement for the National Archives of the United States, 1906–1926* volt.⁵⁰ Még a doktori képzésre való beiratkozása előtti évben, 1964-

ben a Society of American Archivists megalapította a Gondos Memorial Awardot (Gondos Emlékdíjat), amelyet az adott tanév legjobb levéltártörténeti esszejét író hallgató kaphatta meg,

⁴⁷ Irene Gondos és Victor Gondos St. levele Victor Gondos Jr-nak, 1961. május 20. HSP 3082. 6. doboz, 8. mappa.

⁴⁸ Conn: A Tribute i. m. 109.

⁴⁹ HSP 3082, 6. doboz, 7. mappa.

⁵⁰ *Victor Gondos Jr: The Movement for a National Archives of the United States, 1906–1926*. Doktori disszertáció, Washington, DC, 1971. 480 p.

és 200 dolláros pénzjutalom is járt hozzá. Az ehhez szükséges pénzalapot Victor Gondos Jr., Dorothy Gondos és Zoltan Gondos adományából képezték. Ezzel az épp 1964-ben elhunyt Victor Gondos Sr.-nak kívántak emléket állítani.⁵¹

5 évvel később, 1976. március 2-án, egy újabb gerincműtétet követően Victor Gondos Jr. sajnos örökre eltávozott az élők sorából. Felesége, Dorothy mintegy harminc évvel később, 2005-ben hunyt el. Sírjuk Philadelphiában található.

Befejezés

Kezdeti pályaképét és felettes tisztjei véleményét megnézve Gondos Victor ígéretes katonai karriernek nézett elébe. Életkorát és előmenetelét figyelembe véve valószínűsíthető, hogy a második világháború idején már főtiszti rangban, ezredesként szolgálhatott volna. Habár az egyre súlyosbodó betegsége ezt a karriert derékba törte, és más irányba terelte az életét, a hadtörténet-kutatás szervezésének útján elindulva, kitartó munkával mégis egy eredményes karriert tudott befutni, mindezt úgy, hogy a hadseregtől sem kellett teljesen eltávolodnia.

Történelmi alma materében, a University of Pennsylvania Történelem Tanszékén (Department of History) az alapszakos hallgatók – némiképp a magyarországi Tudományos Diákkörhöz hasonlóan – több kutatói díjban is részesülhetnek. Az egyik ilyen díj Victor nevét viseli: *Captain Victor Gondos, Jr. Prize for the best research paper or thesis in military or diplomatic history*, és ahogy a neve is mutatja, az adott tanév legjobb hadtörténelmi vagy diplomáciatörténelmi (szak)dolgozatáért ítélt oda.⁵²

Zárásként álljon itt egy újabb idézet a róla szóló 1968-as köszöntő cikkből, ami jó jellemzését adja Victor Gondos Jr.-nak:

*Katona, építész, levéltáros, történész, szerző, szerkesztő, igazán jelentős eredményekkel mindegyik területen. Kevés ember van ebben a modern korban, aki magáénak mondhat ilyen sokoldalúságot és eredményességet. Adjuk össze ezeket a tehetségeket egy olyan kitaratással, ami legyőzte a fizikai kihívásokat és az eredmény, az a Vic Gondos lesz, akit mi, az Amerikai Katonai Intézetnél megismertünk.*⁵³

⁵¹ The Gondos Memorial Award. *The American Archivist* 35. (1972 jan.) 1. sz.

⁵² <https://live-sas-www-history.pantheon.sas.upenn.edu/undergraduate/research-prizes/>

⁵³ Conn: A Tribute i. m. 109.